

Загребельний 1975: Загребельний, П. Євпраксія [Текст] / Загребельний Павло. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=131&bookid=5>. – Назва з екрана.

Підмогильний 1919: Підмогильний, В. Ваня [Текст] / Підмогильний Валер'ян. – Режим доступу :

<http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/p/pidmogilnij-valer-yan/452-valer-yan-pidmogilnij-tvori>. – Назва з екрана.

Шевчук 1983: Шевчук, В. Дім на горі [Текст] / Шевчук Валерій. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=97&bookid=0>. – Назва з екрана.

*У статті проаналізовано один зі способів текстової реалізації займенника **цей** у складі іменної групи. Визначено характер формування текстової означеності, семантичні складники значення займенника **цей** за умови його вживання у складі іменної групи на основі синтагматичних та парадигматичних відношень. За виділеними мікротемами подано типи відношень за фреймом, що формують референційне значення займенника.*

*Ключові слова: анафоричний зв'язок, дейксис, семантичні складники займенника, лінійний складник, вертикальний складник, предметна означеність, відношення за фреймом, означена референція займенника **цей**.*

Available 20 September 2013.

Olena Vazhenina

УДК 811.161.2'373.7:82-17

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ОДИНИЦІ

The article deals with the study of the features of phraseological units of Ukrainian language in line with the new scientific paradigm. Activation of idiomatic studies in terms of national-cultural connotations, pragmatics and psycho-cognitive and ethno-cultural aspects are considered.

Keywords: phraseological unit, cultural background knowledge, cognitive linguistics.

Існування в мові сталих виразів, що являють собою унікальний лінгвістичний феномен, який має яскраву виразність, образність та емоційність, привертає увагу дослідників протягом тривалого часу. Не міг залишитися поза увагою і той факт, що для опису одних і тих самих фрагментів мовної дійсності паралельно можуть використовуватись як нефразеологічні, так і фразеологічні одиниці, тобто ситуацію описують сукупності рівнозначних за статусом, але різноформованих за структурою мовних знаків. Нефразеологічні та фразеологічні одиниці мирно співіснують і разом заповнюють семантичний простір, причому з причин простої мовної доцільності ці одиниці ніколи не накладаються повністю одна на одну, а є лише дотичними чи такими, що частково перетинаються. До того ж, фразеологізми понятійно співвідносяться не з усім обширом лексики, а лише з тією її частиною, яка є конотативно забарвленою, виражає відношення людини до дійсності, а не просто іменує її. Фразеологізми доповнюють і збагачують мову такими оцінно-експресивними засобами, яких не вистачає і які здатні досить докладно описати фрагмент позамовної дійсності, чого не можна здійснити в межах лексичної номінації [Бердникова 2000: 28]. Необхідно мати на увазі, що й саме іменування є не тільки процесом позначання, але й процесом пізнання [Кунин 1970: 5].

Крім класичних досліджень із фразеології (І.К. Білодід, Л.А. Булаховський, В.В. Виноградов, С.І. Ожегов, О.О. Потебня та ін.), у вітчизняному мовознавстві з'являються цікаві дослідження, присвячені місцю фразеології в системі мови (Я. Баран), фраземіці в системі ідіостилю (Ю. Кохан, Л. Щербачук), фразеографічній ідеографії (Ю. Прадід), фразеологізованим реченням (М. Личук), культурно-національній конотації, прагматиці (Л. Мельник), фразеології як вираженню національного менталітету й джерелу народознавства (О. Майборода, О. Назаренко), модифікації фразеологізмів (Л. Давиденко),

фразеологічним інноваціям (А. Смерчко, В. Стишов), системним відношенням компонентів фразеологізму (А. Архангельська, Н. Бобух), компонентам у складі фразеологізму (О. Каракуця, О. Куцик, О. Мороз, Н. Пасік, М. Філон), семантиці й динаміці окремих тематичних груп (Д. Ужченко) тощо.

Однак, незважаючи на такий загальний стан публікацій, досі недостатньо вивченими залишаються проблеми семантики і структури фразеологізму. Цим і зумовлена **актуальність** теми нашої статті. Немає навіть чіткого загальноприйнятого визначення такої мовної одиниці. У лінгвістиці відомо понад двадцять визначень фразеологізму, але жодне з них не знайшло загального визнання. Деякі вчені вважають, що визначення фразеологічної одиниці таке ж складне, як і визначення слова. До сьогодні тривають і спроби визначити категоріальні ознаки фразеологічної одиниці. Не новим у вітчизняній лінгвістиці є й питання вивчення авторської фразеології. Не менш **актуальним** на сьогодні постає системне вивчення фразеології окремого письменника на основі цілісного аналізу текстів з урахуванням сучасних методів дослідження з метою вивчення мовленнєвих впливів на структуру та семантику, ролі контексту у розкритті імпліцитних потенційних можливостей фразеологічних одиниць, шляхів узуалізації мовленнєвих варіантів, а також їхніх комунікативно-функційних властивостей у художньому тексті.

Тому **метою** цієї статті є дослідження концептуальних вимірів фразеологічної одиниці, що мотивує основне **завдання** – встановлення відмінностей між словом і фразеологізмом у площині фонового культурного знання.

Активізація досліджень з культурно-національної конотації, прагматики, психокогнітивного та етнокультурного аспектів у вивченні української фразеології свідчить про те, що сучасна лінгвістика загалом і фразеологія зокрема прагнуть до створення максимально достовірної картини функціонування мови як соціально-психічного явища. Наука про мову та її окремі галузі, використовуючи накопичений досвід, шукають і апробують нові підходи до пізнаваного предмету. В сучасному науковому пізнанні той чи інший підхід до досліджуваного об'єкта, стаючи пріоритетним, вибудовує певні парадигми дослідницького пошуку. Важливим є те, що комунікативно-прагматична парадигма лінгвістичних досліджень інтегрує дані найрізноманітніших наукових дисциплін: соціальної філософії, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики.

Фразеологія, як і вся мова, є антропоцентричною за своєю суттю. Фразеологізм прагне виразити оцінне й емоційне ставлення до позначуваного з метою вплинути на адресата, спонукати його до аналогічних оцінок і переживань. Смісл будь-якої фразеологічної одиниці являє собою інформацію, що вимагає розкодування. Розуміння смислу фразеологізму не повинно бути буквальним, навіть при визначенні частин цього смислу має враховуватися мовна ситуація, а також раціональна й емоційна оцінка того, що відбувається. Ідіома, на відміну від слова і словосполучення, дає уявлення не тільки про те, що відбувається у внутрішньому світі суб'єкта, але й про те, як сам мовець і ті, хто його оточують, оцінюють такий емоційний стан. Саме тому в лінгвістичній спільноті простежується все більша орієнтація на дослідження людського фактору в мові.

У зв'язку з появою нових концепцій, орієнтованих на вивчення фразеологічного корпусу мови в межах проблеми "людина в мові" [Серебренников 1988; Кубрякова 2004: 6], спостерігається значний інтерес фразеології до виявлення комунікативної специфіки і прагматичних властивостей фразеологічних одиниць. У комунікативно-прагматичній парадигмі мову трактують як таке соціальне явище, яке дає можливість членам відповідної мовної спільноти вступати в контакт і досягати певних цілей у конкретних ситуаціях мовного спілкування. В цій концепції визначення мови фразеологізм постає специфічним засобом комунікації, що має певну комунікативну та прагматичну значущість. Фразеологізми мають здатність сигналізувати про ціннісне ставлення мовця до пізнаваного світу, про його емоційний стан та справляти необхідний для реалізації комунікативного задуму прагматичний ефект.

Загально визнаним є той факт, що фразеологічний фонд мови є носієм і джерелом національно-культурної інформації. За спостереженнями вчених, національно-культурну семантику слід шукати переважно у фразеологізмах, при цьому саме у фразеологічному фонді національна самобутність проявляється найяскравіше й найбезпосередніше.

У створенні фразеологізмів велику роль відіграють екстралінгвістичні фактори, адже фразеологізми пов'язані з історією, матеріальною і духовною культурою соціуму, тому більшість з них створена на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань народу. В основі екстралінгвістичних джерел лежать зміни в реальному світі, що ведуть до фразеологізації змінних сполучень, пов'язаних з актуальними в певний історичний період явищами з різних сфер людської діяльності [Бабкин 1970]. А.Ф. Артемова називає фразеологізми лінгвокультурологічними одиницями, тобто "одиницями, в яких відображено світогляд того чи іншого лінгвокультурного суспільства" [Артемова 2009: 79]. Оскільки для фразеологізмів характерною є образна вмотивованість, "яка напряму пов'язана із світобаченням народу – носія мови", фразеологізми мають культурно-національну конотацію [Телия 1996: 214]. Л.А. Лебедева, об'єктом дослідження якої були сталі порівняння російської мови, зазначає, що національно-культурна специфіка фразеологізмів виявляється як у плані вираження, так і в плані змісту. У плані вираження – в наявності в їх складі особливих культурних прикмет – маркерів (без еквівалентної предметної лексики, етнонімів, топонімів, архаїзмів тощо), що вимагають етимологічного або історико-культурного коментаря при перекладі. У плані змісту – в денотативній співвіднесеності образу порівняння й супутних йому конотаціях, які й відображають "національний колорит" порівняння [Лебедева 1999: 66].

Не можна не погодитися з Ю.П. Солодубом, який вважає, що основу семантики фразеологічної одиниці складає фразеологічний образ, який "частіше за все й зберігає національну специфіку фразеологізму, оскільки він занадто часто спирається на реалії, відомі тільки одному народу, представникам однієї нації" [Солодуб 1988: 58].

Саме тому розпочати наше дослідження пропонуємо зі спроби визначити суть такого явища, як фразеологізм, в межах панівної наукової парадигми.

Майже за два століття вітчизняними науковцями та дослідниками було зібрано величезний емпіричний матеріал та видано не один словник з фразеології. Як уже було зазначено вище, ретельному аналізу було піддано структурно-семантичні, етимологічні, стилістичні та інші характеристики фразеологізму. Проте фразеологізм так і залишається «річчю в собі», що свідчить тільки про те, що необхідно скористатись іншими підходами для дослідження фразеологічного шару української мови.

Для розуміння такої інтердисциплінарної одиниці як фразеологізм найбільш доцільною, на наш погляд, видається філософська герменевтика, проте не як метод соціально-гуманітарних дисциплін, запропонований В. Дільтеєм, а як вчення про буття. Найбільш відомими представниками цього вчення стали Х.-Г. Гадамер, П. Рікер, Г. Кун, А. Апель, Е. Коррет, М. Хайдеггер. "Людина є істотою, буття якої полягає в розумінні", – так сформульовано основну тезу філософської герменевтики. Розуміння видається не тільки способом пізнання, але і способом існування людини. Розуміння тісно пов'язане з інтерпретацією. Інтерпретація є процесом проникнення вглиб смислової структури тексту. "Інтерпретувати означає йти від явного смислу до прихованого", – зазначає П. Рікер [Рікер 1995: 226]. Інтерпретація підпорядковується завданню розуміння – основному герменевтичному завданню.

Одним з центральних понять герменевтики є поняття герменевтичного кола, введене Ф. Шлейєрмахером. Герменевтичне коло – це принцип розуміння тексту, оснований на взаємозв'язку частини й цілого: розуміння цілого складається з розуміння окремих частин, а для розуміння частин необхідним постає розуміння цілого. З таких позицій розуміння тексту – це рух колом від цілого до частини й від частини до цілого. Частина й ціле – поняття співвідносні. Текст постає як частина щодо всієї творчості автора, яка в свою чергу,

є частиною відповідного жанру чи всієї літератури. Крім того, текст являє собою частину душевного життя автора.

Ідея герменевтичного кола також передбачає, що розуміння без передумов не існує. До того, як почати вирішувати завдання з розуміння будь-якого тексту чи просто висловлювання, суб'єкт так чи інакше має певне уявлення про те, що належить зрозуміти. Суб'єкт вже налаштовується на певну хвилю, несвідомо очікує від сприйманого тексту того, що відповідає його уявленням про смисл тексту. Отже, з позицій сучасної герменевтики завжди існує певне передрозуміння. Це так зване "первинне розуміння", що передує подальшому заглибленню в смисл тексту. За М. Хайдеггером, як тільки в тексті починає прояснюватися хоча б якийсь смисл, тлумач робить попередній начерк смислу всього тексту. Водночас первинне прояснення смислу стає можливим завдяки тому, що тлумач від самого початку очікує знайти певний смисл у тексті. Розробка попереднього начерку смислу тексту та його послідовний перегляд становлять процес розуміння смислу тексту. Зміст первинного розуміння визначається в його фундаментальних рисах традицією гуманітарної культури, до якої належить суб'єкт, обсягом фонового знання цього суб'єкта і, врешті решт, – мовою.

Подальше розуміння фразеології в межах філософської герменевтики передбачає розуміння поняття "фонове знання". Фонове знання – це неявне, напряду непередане в словесній формі знання, яке мовчки сприймається учасниками взаємодії як само собою зрозуміле. Справа полягає в тому, що в кожній людині в межах певної культури формується фонове культурне знання – загальновідома інформація з різних видів діяльності. Проте ця загальновідома інформація сприймається через систему символів і асоціацій, які є характерними для окремої соціокультурної групи. Таке фонове культурне знання не усвідомлюється, оскільки воно формується природним шляхом. Отже, фонове культурне знання являє собою асоціації і символи, за допомогою яких сприймаються відчуття і враження їх в усередненій формі сприйняття світу. Фонове культурне знання – це багаторівнева смислова схема, за допомогою якої людина актуалізує смисл і значення, усвідомлює й обробляє різноманітні узагальнення. Заслуговує на увагу й той факт, що до словникового запасу людини входить приблизно п'ятдесят тисяч слів, що фіксують досить великий шар знань. За допомогою фонового культурного знання, що є набагато меншим за своїм обсягом, актуалізуються значення тих чи інших слів, а вже через них відбувається доступ до розширеного базового знання.

Обмежуючи вивчення фразеологізмів тільки лінгвістикою, ми неухильно будемо залишатись у царині структури, семантики й функцій фразеологізму, тоді як історія вивчення цих одиниць свідчить, що неможливо дослідити інтердисциплінарну одиницю без залучення філософії, культурології, психології тощо. Фонове культурне знання видається за своєю суттю дуже близьким до таких понять, як дискурс і гештальт. Вважаємо, що пояснення явища фразеології через його родову приналежність може бути виправдане в межах нашого дослідження, адже пояснити узусне й оказіональне вживання фразеологізмів чи проаналізувати мікро- й макроконтексти видозмінених фразеологізмів без такої приналежності не видається можливим.

Останнім часом когнітивні настанови в науці про мову починають змінюватись, і стає панівною думка, згідно з якою жодне мовне явище не можна адекватно зрозуміти й описати поза його уживанням, без урахування дискурсивних аспектів.

За Дж. Поттером, дискурс – це присвоєння значень. Дискурс має ключове значення в побудові образу цього світу різноманітними способами. Те, як ми говоримо про речі – наші фрази, наші акценти, те, що ми виокремлюємо – викликає певні відчуття в інших людей. Діючи в такий спосіб, ми впливаємо на сприйняття й розуміння тих, хто нас оточує, а отже, на їхню й нашу реальність, на відбиття соціального світу у свідомості (на створення дискурсу).

На нашу думку, дискурс – це мовлення, що несе в собі певну інформацію, думку й позицію мовця щодо певного об'єкта або ситуації спілкування. Таким чином, дискурс – не просто спілкування, в ньому існують явні цілі та певні учасники. Але які саме цілі і які

учасники – залежить від конкретного типу дискурсу. В.З. Дем'янков визначає дискурс як «довільний фрагмент тексту, що складається більше, ніж з одного речення чи незалежної частини речення. Часто (але не завжди) дискурс концентрується навколо певного опорного концепта, створює загальний контекст, що описує дійових осіб, об'єкти, обставини, часи, вчинки й т. ін. Дискурс визначається не стільки послідовністю речень, скільки тим спільним для того, хто створює дискурс, і того, хто його інтерпретує, світом, який вибудовується в ході розгортання дискурсу – це погляд, "етнографія мовлення".

Вихідна структура для дискурсу має вигляд послідовності елементарних пропозицій, пов'язаних між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції тощо.

Елементи дискурсу:

- події, про які йдеться,
- їх учасники,
- перформативна інформація,
- "не-події", тобто а) обставини, що супроводжують події; б) тло, що пояснює події; в) оцінка учасників подій; г) інформація, що співвідносить дискурс із подіями [Дем'янков 2008: 374].

На думку П. Серіо, дискурс – це від початку особливе використання мови (в нашому випадку української) для вираження особливої ментальності; особливе використання сприяє активізації певних рис мови і, врешті решт, особливої граматики й особливих правил лексики. І, як ми переконаємося далі, у свою чергу створює особливий "ментальний світ" [Серіо 1999: 14]. П. Серіо виокремлює вісім значень терміна "дискурс":

- 1) еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке конкретне висловлювання;
- 2) одиниця, яка за розмірами більша за фразу;
- 3) вплив висловлювання на його одержувача з урахуванням ситуації;
- 4) бесіда як основний тип висловлювання;
- 5) мовлення з позиції мовця на противагу оповіді, яка не враховує такої позиції;
- 6) вживання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація;
- 7) соціально чи ідеологічно обмежений тип висловлювань, характерний для певного виду соціуму;
- 8) теоретичний конструкт, призначений для досліджень продукування тексту [Серіо 1999: 26].

Для розуміння фразеологізму актуальними видаються майже всі пункти поданого визначення, адже фразеологізм є одиницею мовлення, що за своїми розмірами дорівнює фразі або є більшою за фразу. Фразеологізм використовується для впливу на співрозмовника в тій чи іншій ситуації та є інтерпретацією ситуації з позиції мовця. До того ж, фразеологізми можна віднести до тих одиниць, що актуалізуються тільки в мовленні. Вивчення фразеології на основі окреслених вище базових моментів відкриває дещо по-новому фразеологію для розуміння дослідників. Ми вважаємо, що відмінності між словом і фразеологізмом лежать у площині фонового культурного знання. Фразеологізм пропонуємо розуміти як текст, який сформовано в межах певного національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності. Особливе використання такого тексту (фразеологізму) сприяє активізації певних рис мови і, врешті решт, особливої граматики й особливих правил лексики. Саме тому фразеологізм не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі фразеологізми на словосполучення й речення. Кожний фразеологізм являє собою культурний текст. Фразеологізм є результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією.

На нашу думку, слово являє собою знак, а фразеологізм – символ. Якщо фразеологізм ставити на один рівень з іншими лексемами, то доведеться або визнати символічність слова, або вважати фразеологізм знаком, що аж ніяк не відповідає дійсності.

Слово є одиницею мови, тоді як фразеологізм являє собою мовленнєву одиницю, що може належати мові остільки, оскільки є вербалізованою, вираженою словом. Фразеологізм є дотичним до первинного розуміння (або передрозуміння), яке визначається в його

фундаментальних рисах традицією гуманітарної культури. Слово ж становить основу базового знання суб'єкта.

Розглянуті вище концептуальні виміри фразеологічної одиниці роблять можливим подальше вивчення авторської фразеології у вітчизняному мовознавстві. Запропонований підхід дозволить розширити спектр дослідження, розглянути нові та вже відомі питання під іншим кутом зору, простежити динаміку та інноваційні процеси у сфері фразеології, а також змінити акценти у наукових пошуках, адже мова – не лише інструмент комунікації, а ще й засіб категоризації позамовної діяльності людини.

References

- Артёмова 2008: Артёмова, А.Ф. Английская фразеология : спецкурс [Текст] / А. Ф. Артёмова. – М. : Высшая школа, 2009. – 208 с.
- Бабкин 1970: Бабкин, А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники [Текст] / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 264 с.
- Бердникова 2000: Бердникова, Т.А. О структуре и семантике фразеологических единиц с компонентом-соматизмом (на материале архангельских говоров) [Текст] / Т. А. Бердникова // Язык, сознание, коммуникация : Сб. статей, отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ, 2000. Вып. 12. – С. 28-34.
- Демьянков 2008: Демьянков, В.З. Интерпретация политического дискурса в СМИ [Текст] // Язык средств массовой информации : Учебное пособие для вузов ; Под ред. М. Н. Володиной / В. З. Демьянков. – М. : Академический проект, 2008. – С. 374-393.
- Кубрякова 2004: Кубрякова, Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики [Текст] / Е. С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6-17.
- Кунин 1970: Кунин, А.В. Английская фразеология (теоретический курс) [Текст] / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 344 с.
- Лебедева 1999: Лебедева, Л.А. Устойчивые сравнения русского языка во фразеологии и фразеографии : дис. ... д-ра филол. наук [Текст] / Л. А. Лебедева. – Краснодар, 1999. – 296 с.
- Рикёр 2008: Рикёр, П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике [Текст] / П. Рикёр. – М. : Академический проект, 2008. – 695 с.
- Серебренников 1988: Серебренников, Б.А. Роль человеческого фактора в языке : Язык и мышление [Текст] / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 242 с.
- Серио 1999: Серио, П. Как читают тексты во Франции [Текст] // Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса ; Пер. с франц. и португ. / П. Серио. – М. : Прогресс, 1999. – С. 14-53.
- Солодуб 1988: Солодуб, Ю.П. О семантико-грамматической классификации фразеологизмов [Текст] / Ю. П. Солодуб // Русский язык в школе. – 1988. – № 3. – С. 58.
- Телия 1996: Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
- Ужченко 2007: Ужченко, В.Д. Фразеология сучасної української мови : Навч. посіб. [Текст] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – К. : Знання, 2007. – 494 с.

У статті йдеться про особливості вивчення фразеологічних одиниць української мови в руслі нової наукової парадигми. Розглядається активізація фразеологічних досліджень з погляду культурно-національної конотації, прагматики, психокогнітивного та етнокультурного аспектів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фонове культурне знання, когнітивна лінгвістика.

Available 27 September 2013.